

A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben

Válasz Roman Holec Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről című cikkére (Historický časopis, 58. évf. [2010] 2. sz. 291–312. p.)¹

A neves szlovák történész, Roman Holec² rendkívül érdekes, vitára ingerlő írással állt elő Trianon kapcsán a békeszerződés aláírásának 90. évében. Elsősorban azokra a jelenségekre és változásokra mutat rá, amelyeket az utóbbi időszakban figyelt meg a magyar történetírásban és közbeszédben, és amelyek főként Trianon és a 20. századi történelem egyes problémás kérdései köré csoportosulnak. Nyugtalanágát a magyar történészek által használt „magyar optika”, „kettős mérce”, „elfogultság” stb. váltotta ki, illetve a mindebből kialakuló „torz történelemszemlélet”, amely szerinte a szakma asszisztálása mellett egyre nagyobb teret nyer Magyarországon.

Roman Holec szemlátomást őszinte aggodalommal szemléli a cikkében tárgyalt folyamatokat, és nem csupán nemzeti frázisokat pufogtat, amit az is mutat, hogy kritikus a szlovákiai helyzet megítélésekor is. Cikkéből – a bírálatok mellett – egyértelműen kiolvasható az építő szakmai párbeszédre való törekvés. Épp ezért éreztem szükségét, hogy írására reflektáljak.³ Annál is inkább, mivel a szlovák történész valóban fontos jelenségekre hívja fel a figyelmet, számos esetben igazat lehet neki adni, és példának jó része is megállja a helyét. Ugyanakkor néhol – legalábbis véleményem szerint – téved, és a kontextus sem mindig teljesen helyes (ami nem feltétlenül csak a két nézőpont különbözőségéből fakad), így a végül összeálló képre ráfér egy kis pontosítás.

Válaszomban először röviden vázolom a szerző téziseit (konkrét példáira azonban csak elvétve – és azok közül is inkább csak a Trianonra vonatkozóakra – reagálok, a kimerítő válaszadást ugyanis sem terjedelmi okok, sem az én korlátozott illetékessé-

1. A cikk hosszabb változata először a *Történelmi Szemle* 2011/4. számában jelent meg.
2. Roman Holec (1959): a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, a pozsonyi Komenský Egyetem tanára. Fő kutatási területe a 19–20. századi szlovák és közép-európai történelem. Fontosabb munkái: *Tragédia v Černovej* [A csernovai tragédia, 1997], *Poslední Habsburgovci a Slovensko* [Az utolsó Habsburgok és Szlovákia, 2001], *Aristokrat v službách štátu – Gróf Emanuel Péchy* [Egy arisztokrata az állam szolgálatában. Péchy Emánuel gróf. 2006, Pál Judittal] *Coburgovci a Slovensko* [A Coburgok és Szlovákia, 2010].
3. Bizonyos értelemben személyesen is érintve érzem magam a Roman Holec által felvetett témákban, mivel egyrészt a Terra Recognita Alapítvány tagjaként kollégáimmal a magyar–szomszéd párbeszéd elmélyítésén dolgozom, másrészt 2010 őszétől az ELTE Kelet-Európa Története Tanszék egyik doktori szemináriumsorozatán épp Trianon helyét és szerepét vizsgálom a legújabb magyar historiográfiában és közbeszédben. Jelen írás elkészítéséhez Bárdi Nándor szolgált néhány hasznos tanáccsal, amiket ezúton is köszönök.

gem nem teszik lehetővé), majd megpróbálom rámutatni Holec megközelítésének néhány ellentmondására, végül a Trianonnal kapcsolatos magyar és szlovák narratívák néhány ütközési pontjára térek ki kissé aprólékosabban.

Roman Holec először megállapítja, hogy „a magyar társadalom belebetegedett a történelembe”, majd számos hiányosságot olvas a fejére: a szelektív történelemszemléletet, az önreflexió hiányát, az önfelmentő eljárások és a kettős mérce alkalmazását (a saját hibák bagatellizálását vagy teljes mellőzését), a felelősség áthárítását, az ok-okozati összefüggések figyelmen kívül hagyását vagy az elfogultságot.⁴ A szlovák történész szerint ezek a súlyos hibák egyre gyakrabban jelentkeznek a magyar történelmi munkákban, főként a legszélesebb olvasóközönséget megcélzó ismeretterjesztő és népszerűsítő jellegűekben. Ugyanakkor korántsem csak dilettáns történészek munkáiról van szó – írja –, hanem a szakma nem egy elismert művelőjéről, valamint a legfiatalabb magyar történész-nemzedékről.⁵ Kritikáját Holec számos példával támasztja alá, figyelemre méltó spektrumban pásztázva végig a mai magyar történelmi irodalmat: a *Rubicon* és a *História* egyes számainak cikkeitől a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* jó pár írásán keresztül a *Legbát-rabb város* című filmig. A kiválasztott alkotásokban szinte mindenhol rámutat a (magyar) nemzeti látószögre és a részrehajlásra, a két utóbbi folyóirat cikkeiben pedig „az újjáéledt irredentizmust” is felfedezni véli.⁶ A szlovák történész kitér a magyarosodás-magyarosítás kérdésére is a nemzetiségi statisztikákkal és konkrétan Kassa lakossága nemzetiségi összetételének változásaival összefüggésben. Végül Magyarország felbomlásának magyar értelmezését elemzi Romsics Ignác és Popély Gyula egy-egy könyve alapján.

Roman Holec megfogalmazása a „történelembe belebetegedett magyar társadalomról” nem cseng túl kellemesen, de akár találó diagnózisnak is tekinthetjük. Ha elég szigorúak vagyunk, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar közgondolkodás csakugyan „túlhistorizált”, a történelem gyakran már-már nyomasztó súllyal nehezedik a magyar társadalomra, ami hozzájárul önismereti és önértékelési zavaraihoz. Ám súlyos tévedés lenne ezt valami bizarr hungarikumnak vélni, annál is kevésbé, hogy e problémát nem is lehet önmagában, a régió többi népét is magába foglaló kontextusból kiragadva értelmezni. Hogy ne is menjünk túl messzire, elég, ha vetünk egy pillantást Szlovákiára vagy Romániára. Az utóbbi húsz évben számtalanszor megmutatkozott, hogy a szellemi és politikai elit „nemzetvédő” része (sőt nemegyszer gyakorlatilag az egész elit, fegyelmezetten összezárva) mindkét országban szintén előre kiszámíthatóan, „történelmi” reflexek alapján működik, és szinte mindenről ugyanaz (értsd: a javíthatatlan magyar nacionalizmus és irredentizmus) jut az eszébe. Ugyanígy nem idegen a szlovák vagy román politikai élettől sem az esetenként groteszk formákat öltő historizálás, amit egyébként Holec is elismer.⁷ Ha tehát szigorúak vagyunk, ne csak a magyar társadalommal szemben legyünk azok.

4. Holec, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Historický časopis*, 58. évf. (2010) 2. sz. 291–292. p. Fordítását lásd e számunkban a 109–132. oldalon. A továbbiakban erre hivatkozunk.

5. Uo. 110. p.

6. Uo. 116. p.

7. Uo. 131–132. p.

De fogadjuk el, hogy a történeti tudat anomáliái a magyaroknál valóban intenzívebben és látványosabban jelentkeznek, mint máshol. Egyáltalán nem mellékes azonban, hogy ez *miért* van így. Az okokat maga Holec is pontosan érzékeli. Szerinte a magyarok a huszadik század legnagyobb „lüzerei” Közép-Európában, akiket történelmi vereségeik és saját mulasztásaik traumatizálnak.⁸ A magyar válasz pedig mindegyre az önreflexió helyett az önbecsapás és a felelősség hátrítása, ami torz kollektív és történeti tudat kialakulásához vezet. Bár a szerző diagnózisa továbbra is stimmel, egy ponton mégis megbicsaklik, ugyanis még csak nem is mérlegeli, hogy e komplex folyamatban esetleg nemcsak *vélt*, hanem *valós* sérelmek is szerepet játszhatnak. Bár a szlovák történész ezt így nem fogalmazza meg, de – sarkítva és leegyszerűsítve – cikkéből úgy tűnik, hogy Trianon, amelyet nyugodtan tekinthetünk a 20. századi magyar traumák egyik legsúlyosabbikának, szerinte tulajdonképpen „az igazság pillanata” volt, és tulajdonképpen a „helyére tette” a magyarokat. Arra az őket valóban megillető helyre (azaz a trianoni magyar nemzetállam keretei közé), amellyel az előző időszakban nem voltak tisztában, és ezért tovább nyújtózkodtak, mint ameddig a takarójuk ért (azaz a történelmi Magyarország határaiig, sőt azokon is túl). Holecben azonban már nem merül fel, hogy az első világháború utáni „történelmi igazságszolgáltatás” talán túlságosan is szigorúra sikeredett, a „büntetés” mértéke és belső ellentmondásai így napjainkban is sikeresen mérgezhetik a korábban sem éppen kiegyensúlyozott magyar nemzettudatot. Pedig ha Holec ezt számításba venné, közelebb kerülhetne annak megértéséhez, hogy miért ilyen szívós és virulens ez a „magyar betegség”.

Visszakanyarodva a bíráló tárgyhöz – a magyar történeti tudat állapotához –, véleményem szerint Roman Holec néhány sommás megállapításával az a legfőbb baj, hogy meglehetősen egynemű képet vázolnak a magyar történeti tudatról és az azt alakító (vagy azt alakítani igyekvő) magyar történettudományról. Ám mind a történeti tudat, mind a történetírás esetében a helyzet kissé bonyolultabb, mint ahogy a cikk alapján tűnhet.⁹ A szerző mentségére legyen mondván, hogy az általa elemzett alkotások valóban nem könnyítik meg a szemlélő dolgát, hiszen egyazon lapban vagy filmben nemcsak a *szakmai színvonal* változik, hanem még a *szemlélet* vonatkozásában is rendkívül sokszínű a kép.

Ami az előbbi illeti: nem szerencsés összekeverni a professzionális történészek munkáit megjelentető (és elsősorban a szűkebb, szakmai nyilvánosságnak szánt) kiadványokat és a „public historyt”, azaz a szélesebb olvasóközönséget megszólító munkákat. Még akkor sem, ha az utóbbinak egyre nagyobb a szerepe a történeti tudat formálásában.¹⁰ Hiszen mások az elvárások egy, a *Rubiconban* vagy a *Múlt-korban* (vagy

8. Uo. 109. p.

9. Jelen írásban azonban csak a trianoni kérdéskörhöz kötődő megközelítésekkel foglalkozom. A többivel kapcsolatban jó összefoglalást nyújt pl.: Apor Péter–Trencsényi Balázs: *Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s*. In Antohi, Sorin–Trencsényi, Balázs–Apor, Péter (eds.): *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest, CEU Press, 2007, 1–100. p.

10. Ezzel kapcsolatban lásd Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. *Híd*, 2006/9. 3–14. p. <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00029/pdf/003.pdf>

akár a *Nagy Magyarorszá*gban) megjelenő cikkel, mint a *Századok*ban közölt írással szemben (és ez Szlovákiában sincs másképp, mint Magyarországon). Természetesen a szakma alapvető szabályai erre a műfajra is érvényesek, és itt is ugyanúgy tiszteletben kell(ene) azokat tartani, kiváltképp, ha ellentmondásos témákról esik szó. Viszont a *Nagy Magyarország* egyes cikkeiben erről mintha csakugyan megfedekeznének. Ebből a szempontból a *Trianoni Szemle* helyzete sajátos, mivel tartalma annyira szerteágazó (a történelem mellett kisebbségtörténettel, nemzetközi joggal, földrajzzal stb. foglalkozik, de különféle elmélkedéseket, visszaemlékezéseket, forrásokat és verseket is közöl), szerzői között pedig olyan sok a nem történész, hogy nem is tekinthető „hagyományos” történeti folyóiratnak, hanem inkább egyfajta emlékeztetőtörténeti (vagy emlékeztetőpolitikai) lapnak. Így értékelése során ezt is figyelembe kell venni.

A történész egyik feladata éppen az, hogy ezeket a különbségeket észrevegye, osztályozza, és az összefüggések ismeretében megfelelő módon kezelje. Bár Holec árnyalja a meglátásait, és ez a cikk szerkezetében is tetten érhető, a bevezető részben¹¹ mégsem differenciál, ami azt a benyomást kelti, hogy számára a felsorolt példák egyazon történelemszemlélet különböző megnyilvánulásait alkotják. Legalább olyan tévedés ez, mintha a szlovák történettudományt és közgondolkodást is egységes egésként kezelnénk, és például egymás mellett említenénk mondjuk *A mi szlovák mítoszaink* című könyvet Marián Tkáč *Az igaz szlovák történet* című munkájával.¹² Pedig a magyar történettudomány és történeti tudat – nemcsak Trianonnal kapcsolatos – törésvonalai az átfedések ellenére is viszonylag jól azonosíthatóak. Trianonra ez különösen is érvényes, mivel ez a kérdéskör az egyik legfontosabb viszonyítási pont az utóbbi húsz-egynéhány év magyar közbeszédében, tehát jócskán volt idő az egyes szemléletek kikristályosodására. Nagyon leegyszerűsítve: Trianon vonatkozásában a mai magyar történettudományon belül meg lehet különböztetni egy „kritikai” iskolát és egy „séreلمي” irányzatot. Bár ezek az elnevezések önkényesek, és inkább a két irányzat egymástól való megkülönböztetésére szolgálnak, mégis tükrözik a két csoport legfőbb jellemzőit: a kritikai szemléletet osztó történészek számára nem okoz problémát az önkritikus hozzáállás és az önreflexió, míg a másik vonulat esetében meghatározó a sérelmi diskurzus. A két nagy, belülről is tagolt irányzat ugyanakkor két különböző súlycsoportot is takar. Míg a kritikai szemlélet képviselői – külföldön is elismert szaktekintélyek és tanítványaik (általános és magyar–szlovák viszonylatban többek közt Ormos Mária, Ádám Magda, Galántai József, Romsics Ignác, Szarka László, Salamon Konrád, Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs) – alkotják jelenleg a „fősodrot”, és komoly pozíciókkal rendelkeznek a hagyományosnak számító intézményrendszerben (a főbb egyetemeken, intézetekben és folyóiratok szerkesztőségében), addig a sérelmi megközelítést alkalmazók (közülük elsősorban Raffay Ernő, Szidiropulosz Archimédeszt és Popély Gyulát érdemes megemlíteni) helyzete e struktúrákban gyengébb, vagy egyenesen azokon kívül található.¹³

11. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 110–111. p. (4. jz.).

12. Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2005.; Tkáč, Marián: *Pravdivý slovenský príbeh*. Bratislava, Post Scriptum, 2010.

13. Raffay Ernő és Popély Gyula a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem oktatói.

Ez utóbbi csoportot gyarapítják még azok az elhivatott műkedvelők, akik bár nem felelnek meg a szakmaiság követelményeinek, mégis lelkesen és fáradhatatlanul foglalkoznak a témával. A sérelmi irányzat az ő személyükben érintkezik a sajátos „Trianon-folklórral” és „nemzeti szubkultúrával” (megnyilvánulási formái közé tartoznak az irreudenta szimbólumok és a „nemzeti rock”), amelyekkel azonban itt most nem kívánok foglalkozni, mivel kívül esnek a történettudomány határain.

Bár a sérelmi iskola hevesebb vérmérsékletű képviselői (főképp az internetes fórumokon) gyakran folyamodnak különféle ideológiai címkézésekhez, és marxistának vagy liberálisnak bélyegzik a másik szemlélet képviselőit, a két irányzat közötti különbségek inkább *szemléletbeli* és *szakmai*, mintsem *ideológiai* gyökereűek.¹⁴ Tulajdonképpen mindkét vonulat Trianont egy olyan összetett jelenségnek tekinti, amelyben egyaránt szerepet játszottak a belső (a nemzetiségi és más társadalmi kérdések megoldatlansága a dualista Magyarországon, az 1918–20 közötti kormányzatok ténykedése és a belpolitikai zűrzavar) és a külső tényezők (a szomszédos nemzetek irredentizmusa, a világháborús vereség és a nagyhatalmi érdekek), és ezek együttes hatása eredményezte a békeszerződés végül megvalósult formáját. A két irányzat közötti lényeges eltérés az egyes tényezők értelmezésében, fontosságuk megítélésében, a hangsúlyokban nyilvánul meg, de a nézetkülönbség gyakran érhető tetten a *felelősség* kérdésében is.

A kritikai megközelítés számára a kutatás során elengedhetetlen kritérium az etnocentrikus látásmód minél hatékonyabb kiküszöbölése, a megfelelő forráskritika, a szélesebb kontextus figyelembe vétele, a nemzetközi szakirodalom használata és az összehasonlító perspektíva. Fontos továbbá az érzelmek mellőzése és annak az elismerése, hogy esetleg „a másíknak” is igaza lehet. Ez természetesen minden egyes esetben más és más mértékben érvényesül – itt is előfordul a nemzeti szempont hangsúlyosabb megjelenítése vagy az indulatos önostorozás, de az említetteket talán tekinthetjük egyfajta közös nevezőnek.

Ezzel szemben a sérelmi irányzatban jóval erőteljesebben jelenik meg a Holec által is emlegetett nemzeti (magyar) látószög, sőt az ide tartozó történések többnyire nyíltan és vállaltan „magyar szempontból” értelmeznek (és gyakran értékelnek), aminek viszont nemritkán alárendelődnek a fentebb felsorolt szakmai szempontok is. A „másik” nézőpontja másodlagos vagy teljesen hiányzik, azaz a szerzők elsősorban a „magyar igazság” bemutatására törekednek, mellőzve a szlovák, román stb. igazságokat. Sokszor érzelmileg is megtámogatott mondandójukat általában a magyar érdekek köré csoportosítják, és rendszerint a vélt és/vagy valós magyar sérelmekre építik fel érvrendszerüket. Alapvető ismérve ennek a vonulatnak, hogy Magyarországot és a magyar nemzetet a külső és belső magyarellenés erők és folyamatok áldozatának tekinti. Megfigyelhető az is, hogy a szakmai kritériumok érvényesülésének csökkené-

14. Összefüggések természetesen itt is vannak, és az ideológia nemritkán meghatározza a szemléletet is, de a sérelmi megközelítés szinte kizárólag a politikai jobboldalhoz kötődőkre jellemző, míg a kritikai iskolában egyaránt megtalálhatók baloldali és konzervatív világnézeti történések is. Ugyanakkor mások – tölem eltérően – úgy vélik, hogy „alapvetően világnézeti szempontok határozzák meg a mai napig a Trianonhoz való viszonyt”. Lásd <http://tortenelemportal.hu/2010/06/trianon-es-a-magyar-tudomany-ujragondolo-konferencia-szegeden/>

sével párhuzamosan növekszik a szubjektivitás aránya, a stílus szenvedélyessége és az önsajnálát mértéke is. A professzionális kereteken kívüli szerzőkre pedig az is jellemző, hogy folyamatosan „harcban állnak” a „hivatalos” és „nemzetidegen” értelmezésekkel, feltárva a magyaroknak (és a világnak) az „elhallgatott igazságokat”. A sérelmi irányzat számos tekintetben a két világháború közötti Trianon-diskurzusból táplálkozik, és azt eleveníti fel. Nem egy művelőjére valóban jól illik Holec megállapítása, mely szerint a fő szempont itt a „Trianonhoz való egyértelmű, értelemszerűen negatív viszonyulás”.¹⁵

A sérelmi megközelítés Trianon-képének kulcsfontosságú szerep jut abban a sajátos közösségépítésben, amely mintegy az első világháború után megszakadt magyar nemzetépítést próbálja meg pótolni. A békeszerződés traumaként való közös, szinte ritualizált megélése és a két elvesztett világháború utáni realitások dacos elutasítása ugyanis a továbbra is minden tekintetben egységesnek tekintett magyar nemzet vízióját hivatott életben tartani, illetve újrateremteni.¹⁶ Nem véve tudomást sem arról, hogy ez a vízió nemcsak a hasonló szomszédos víziókkal ütközik, hanem gyakran a valós helyzettel is. De a nemzeti érzésüket az említett Trianon-folklor segítségével kifejezők mellett¹⁷ vélhetően olyanok is osztják ezt a Trianon-képet, akik számára mindez nem több a lázadás egy formájánál, „jó balhénál”.

A „nemzeti kérdés” – benne Trianon – az államszocializmus évtizedei alatt eleinte tabunak, később hanyagolt témának számított a magyar történetírásban.¹⁸ Csak a kor-szak második felében indult meg óvatos, kritikai feldolgozása, ami a rendszerváltás után is folytatódott, és tart mind a mai napig.¹⁹ A sajtó- és vélemény szabadság kibontakozásával ugyanakkor az „akadémiai falakon kívül” is megélné a kérdés iránti érdeklődés. A gombamód szaporodó kiadványok a korábban mellőzött részművek feltárása mellett a pártállam idején meggyengült nemzettudat „helyreállítását” is megcélozták. Noha a pillanat alkalmas lett volna a kérdéskör megvitatására és szabad kibeszélésére, ez mégsem következett be.²⁰ Ezt nagymértékben akadályozta a nemzeti kér-

15. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 115. p.

16. Vö. Egry Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogási Magyarországon a rendszerváltás óta.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2010, 80–81. p.

17. Uo. 58. p.

18. Az egypártrendszerben Trianon kérdését politikai és ideológiai okokból egyaránt kerülték, és csak fokozatosan kezdtek el vele ismét foglalkozni. Ennek azonban pozitív következménye is volt – egyrészt kiemelte a témát a korábban domináns nacionalista és érzelmi hozzáállás csapdájából, másrészt új megközelítéseket is felvillantott. Erről lásd Somlai Katalin: Trianon a marxista történetírásban. *Limes*, 15. évf. (2002) 2. sz. 51–61. p.

19. E tekintetben úttörő jelentőségűek Ormos Mária munkái, aki a külföldi levéltári anyagok alapján vizsgálta meg a békeszerződés összefüggésrendszerét, valamint azok a jelenleg is zajló kutatások, amelyek a nacionalizmusok kontextusába helyezik Trianon kérdését. Lásd Zeidler Miklós: Trianon válogatott történeti bibliográfiája. In uő (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003, 905–927. p. A vaskos kötet kitűnő válogatást ad a Trianonnal kapcsolatos forrásokból, közbeszédből és szakirodalomból egészen a 2000-es évekig.

20. Ezzel kapcsolatban lásd Pók Attila: Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In uő: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 307–308. p.

dés politikai üggyé válása, Trianon instrumentalizálódása is, de a történészszakma sem volt kimondottan nyitott a gyakran tudománytalan vagy egyenesen szélsőséges nézeteket hangozatókkal való eszmecserékre. A szubkultúrában erjedő sérelmi irányzat sokáig nem tudta megingatni a „hivatalos” szemléletet képviselő kritikai iskola helyzetét. Ráadásul a jobboldali média fokozatos megerősödése is inkább egyfajta párhuzamos, jobboldali („nemzeti”) nyilvánosság kialakulásával járt, ami továbbra is a saját világokba való bezárkózásnak kedvezett a vita helyett. Mindez az utóbbi néhány évben változott meg – vélhetően Roman Holec is erre figyelt fel –, miután a sérelmi vonulat kinőtte a szubkultúrát: kiépítette saját intézményrendszerét (pl.: a várpalotai *Trianon Múzeumot* és a *Trianon Kutatóintézetet*, valamint elindította a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* nevű folyóiratokat), és új kihívókat, fiatal történészeket is felsorakoztatott a kritikai iskola ellenében. Az új szereplők és kiadványaik a Trianon-szubkultúrában megszokotthoz képest látványosan jobb minőségben és felkészültebben, de főképp nagy magabiztossággal és lendülettel szálltak versenybe az érdeklődők figyelméért.²¹ A *Nagy Magyarország* – feltehetően a magyarországi közhangulat változásától nem függetlenül – szemlátomást már névválasztásával, de témáival és stílusával is szándékosan „provokál”, mégpedig elsősorban nem is a szomszédos országok történeteseit, hanem a magyar fősodorhoz tartozó szakembereket.²² Ez olyan kihívást jelent a magyar történetírás számára, amelyre azonban egyelőre még nem érkeztek adekvát válaszok. Holec írásában és írásával tulajdonképpen ezeket a válaszokat hiányolja. Némi joggal, tehetjük hozzá. Ugyanis abban tagadhatatlanul igaza van, hogy a sérelmi szemlélet térnyerése – a tágabb értelemben vett közbeszédben – nem következhetett volna be a fősodor hallgatása vagy legfeljebb csak szórványos és erőtlen védekezése nélkül.²³ A válaszok elmaradásával pedig csak tovább fog mélyülni a szakmai és a kevésbé (vagy egyáltalán nem) szakmai diskurzus közötti szakadék, mi több, idővel e kettő akár teljesen el is szakadhat egymástól. És mivel az egyszerűbb és tetszetősebb történelemmagyarázatok egyúttal népszerűbbek is, a közbeszédben hovatovább a sérelmi irányzat válhat a meghatározóvá, visszaszorítva a kritikai megközelítést a szakmai műhelyekbe.

Ugyanakkor véleményem szerint Holec kritikája helyenként egyoldalú, ezért is volt szükség a magyarországi Trianon-diskurzus alakulását érzékeltetni kívánó kitérőre. Egyrészt a szlovák történész nem különbözteti meg kellőképpen egymástól a fentebb vázolt szemléleteket, másrészt elemzése azt a hamis látszatot kelti, mintha a trianoni témá-

21. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy bár a két említett lap programszerűen felvállalja a „nemzeti” szemléletet, ez nem jelenti azt, hogy mindegyik szerzőjük besorolható ebbe az irányzatba.

22. Lásd főképp a lap az 1918–19-es eseményeknek szentelt 2010. júniusi (3.) számát.

23. Holec pozitív kivételként említi Ablonczy Balázs vitáját (lásd 10. jz.), amelyhez valóban csak kevés további példát lehetne még hozzátenni. Lásd a *Rubicon* 2010/2. számát, különösen Szarka László: A kiátkozott Károlyi – Olvasatok, álomfejtések és vádak című írását (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kiatkozott_karolyi_olvasatok_alomfejtések_es_vadak), továbbá Czene Gábor interjút Karsai Lászlóval: Ül le, fiam, egyes! *Népszabadság*, 2011. február 19. Hétvége 12. http://www.nol.hu/belfold/20110219-ulj_le_fiam_egyes

val – Romsics Ignácot, Ablonczy Balázst és Zeidler Miklóst leszámítva – jóformán csak a sérelmi irányzathoz tartozók foglalkoznának. Pedig a Holec által is említett munkái mellett a *História* és a *Rubicon* is nem egy összeállítást vagy egész tematikus számokat szentelt a kérdéskörnek. Például a 2008/6–7-es *História* a magyar kisebbségek létrejöttét tekintette át a környező országokban, a 2008/9-es számban az őszirózsás forradalomról, míg a 2009/5–6-os számban az 1918-as eseményekről jelentek meg cikkek, továbbá a *Rubicon* 2001/8–9-es száma a „Trianon – nemzet, nemzetiség, állam” témát járta körül, de Trianonról szólt a *Rubicon* 2005/6-os száma is, amely 2010-ben újra megjelent (2010/1. különszámként). Szintén 2010-ben, azaz valószínűleg már Holec cikkének megírása után jelent meg a Trianonnak és a 20-as évek Magyarországnak szentelt *Rubicon* 2010/4–5., de érdekes megközelítésekkel lehet találkozni a *Mozgó Világ* 2010/7-es számában is. Ezenfelül a *História* rendszeresen közöl cikkeket „közös dolgainkról” szlovák, román, osztrák történészekről is, például a már említett lapszám (2009/5–6.) mellett a 2008/4–5-ös számban. A párbeszéd intenzitását természetesen tovább is lehet fokozni, ebbe az irányba mutat a második világháborús atrocitások kutatását célul kitűző magyar–szerb vegyes bizottság megalakítása is 2010 őszén.²⁴ Említhetnénk még a nem annyira közismert, ám ettől nem kevésbé fontos *Egyezzzünk ki a múlttal* című kiadványt is, az ugyanis kifejezetten a vitatott kérdések iskolai tanításával foglalkozik.²⁵ De ha már a szerző felhozta *A legbátrabb város* című filmet, érdemes lett volna megemlékezni a Szakály István által szerkesztett, számos külföldi történészt is megszólaltató *A Trianon szindrómáról* is.²⁶

Ha Trianon vonatkozásában vizsgáljuk meg Holec egyik megállapítását „az egyes traumatizáló események magyar interpretációja során” uralkodó „történelmietlen, pontszerű hozzáállásról”,²⁷ azt kell látnunk, hogy a szerző nemcsak túlságosan általánosít, hanem még téved is. Ugyanis mind a kritikai, mind a sérelmi irányzat elhelyezi a „nemzeti traumákat” egy adott idő- és térbeli összefüggésrendszerben. Igaz, mindkettő más és más narratívával. A kritikai iskola történései a történelmi Magyarország felbomlása kapcsán rendre bemutatják a közép- és kelet-európai nemzet- és államépítés folyamatait és szereplőit (beleértve a szlovák, román stb. résztvevőket is), annak egyik állomásaként tekintve Trianonra (lásd például az említett *História*- és *Rubicon*-számokat, vala-

24. Halász Gyula: A megbékélés labirintusa. <http://mta.hu/sajtoszemle/a-megbekeles-labirintusa-126055/>

25. Lőrinc László: *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszokról, tévhitekről*. Budapest, Történelemtanárok Egylete, 2010. Különösen: 7–51., 181–189. és 202–207. p. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/egyezzuenk-ki-a-multtal/6972-egyezzuenk-ki-a-multtal-a-koenyv-tartalomjegyzeke>

26. *A Trianon szindróma*. Írta és rendezte: Szakály István. MTV Zrt. – TITÁNIA-MASTER PRO Kft., 2008. Igaz, a „csehszlovák” szempontot itt csak Eva Irmanová cseh történésznő képviseli. Más lapra tartozik, hogy *A Trianon szindróma* összehasonlíthatatlanul kisebb visszhangot váltott ki Koltay Gábor 2004-es Trianon-sorozatához és filmjéhez képest (*Trianon* és *Velünk élő Trianon*. Rendezte: Koltay Gábor. Korona Film, 2004.). Koltay filmjének – egyébként a sérelmi irányzat tipikus termékének – egyszerűen sokkal jobb volt a „marketingje”, alkotói pedig ügyesen használták ki a film magyarországi és romániai bemutatását övező botrányokat.

27. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 114. p.

mint az említett szerzők munkáit és egyetemi kurzusait), de a „sérelmiek” sem feledkeznek meg a kontextusról, igaz, azt hangsúlyozottan „magyar” szempontból konstruálják meg. A dualista nemzetiségi politikát itt túlzottan liberálisként értékeli, de a sérelmi látásmód könnyen átcsúszhat akár egészen obskúrus összeesküvés-elméletekbe is, amelyek szabadkőműves, zsidó, nemzetidegen, magyarellenes és egyéb körök és személyek mesterkedéseivel magyarázzák a történelmi Magyarország csődjét.²⁸

Roman Holec ezen bírálata tehát csak egyes esetekben állja meg a helyét. Például akkor, ha a Magyarországgal szomszédos államok 1920 utáni kisebbségpolitikájának bemutatásánál az adott szerző nem mutat rá, hogy az impériumváltások után Csehszlovákiában, Nagy-Romániában és a délszláv államban, de még Magyarországon is alapjában véve ugyanaz zajlott, mint a dualista Magyarországon, természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel (amelyek főképp az eszközökben és a módszerekben nyilvánultak meg, nem pedig a nemzetállam kiépítésének céljában). Tanulságos – ám a nemzeti és sérelmi megközelítésekre jellemző –, hogy szlovák részről rendszerint Trianon előzményeinek szentelnek nagyobb figyelmet, míg magyar oldalról inkább a békeszerződés következményeire fókuszálnak. Miközben az egyik elválaszthatatlan a másiktól, és épp a kérdéskör összetettsége miatt van szükség a fentebb már érintett szakmailag megalapozott, komplex és árnyalt megközelítésre. Ez a *Nagy Magyarország* vagy a *Trianoni Szemle* cikkíróinak több esetben valóban nem sikerült, amit az a körülmény sem igazolhat, hogy ugyanezt sokszor a szlovák (vagy például a román) történészeknek is fel lehet róni.

Ám a *Nagy Magyarország* folyóirat kapcsán Roman Holec még erősebben fogalmaz, amikor egyenesen a dualista idők nacionalizmusának és a két világháború közötti irreidentizmusnak a megelevenedéséről ír. Az kétségtelen, hogy a Holec által görcső alá vett *Nagy Magyarország*-számok színvonala meglehetősen ingadozó, a jó minőségű

28. Holec azonban nemcsak Trianon kapcsán rója fel a magyar történetírásnak a szelektivitást és az önreflexió hiányát, hanem megemlíti a holokausztot, a Trianon utáni magyar nemzetiiségi politikát vagy a II. világháborút követő kitelepítéseket is (109. p.). Ám azt, hogy a magyar történetírás egészére vonatkozó bírálata túl sommásra sikeredett – a gazdag, terjedelmi okokból itt most nem ismertetett szakirodalom mellett –, számos kiváló (és helyhiány miatt csak jelzésszerűen említhető) cikk is bizonyítja: az 1918–20 utáni magyar nemzetiiségi politikával kapcsolatban lásd pl. a *Limes* 2006/2. és 2010/2. számának írásait; a holokausztal kapcsolatban lásd a *História* holokausztjának szentelt 2004/2–3. számát; a magyar megszálló csapatok szovjetunióbeli ténykedéséről lásd Ungváry Krisztián cikkét a *Rubicon* 2005/1. számában, a németek második világháború utáni kitelepítéséről pedig lásd a *Rubicon* 2007/1–2. számának több írását is. De a délvidéki vérengzések sem számítanak tabunak. Cseres Tibor regényének, a Holec által is említett *Hideg napoknak* (és különösen a könyv alapján készült filmnek) köszönhetően már a hatvanas évek óta benne vannak a magyar köztudatban, de egyaránt említés esik róluk egyetemi és középiskolai tankönyvben vagy például a Glatz Ferenc szerkesztette, szélesebb olvasóközönségnek szánt *A magyarok krónikájában* (Budapest, Officina Nova, 1995), illetve – tágabb kontextusban – lásd A. Sajti Enikő könyvét: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.; vagy a történésznő előadását a Mindentudás Egyetemén: *Délvidék: szerbek és magyarok a XX. században*. Szeged, 2007. 03. 07. <http://www3.u-szeged.hu/object.e7e69c56-2545-44d5-9226-79883d0a1981.ivy>.

szövegek mellett gyengébb vagy szakmai szemmel nehezen értékelhető tanulmányok is jócskán előfordulnak bennük. Helyénvaló jó néhány kritikus megjegyzés is: érezhető a magyarközpontú hozzáállás, a bűnbakkeresés, a „másik” démonizálása, az összeesküvés-elméletek stb. Ugyanakkor az irredenta címke használata már kevésbé indokolt. Annak ellenére, hogy a *Nagy Magyarországbán* (vagy a *Trianoni Szemlében*) közölt szövegek között akadnak olyanok is, amelyek csakugyan beleillenek a két világháború közötti diskurzusba, kifejezetten revizionista kizsólásokkal csupán kevés helyen – például a Raffay Ernővel készített interjúban – találkozni.²⁹ A többiben az irredentizmust talán egyfajta – a magyar nacionalizmusra való – „különleges érzékenység” láttatja Holecce. Ezzel az érzékenységgel (időnként túlérzékenységgel) egyébként szomszédainknál gyakran lehet találkozni, ami jól mutatja, hogy Trianon nemcsak a magyar, hanem a szlovák (román stb.) köztudatra is traumatizáló hatással volt. A történelmi Magyarország felbomlása óta ugyanis szomszédaink ugyanolyan hévvel viaskodnak mindenféle vélt vagy valós magyar revizionista törekvésekkel, mint a dualista magyar kormányzatok a megalapozott vagy éppen légből kapott pánszláv és dákoromán fenyegetésekkel. Ebben a paranoid szemléletben az a közös, hogy gyakran ott is irredentizmust lát, ahol csak a jogos nemzeti (vagy kisebbségi) érdekek határozottabb felvállalásáról van szó.

A történelmi Magyarország iránti nosztalgiát, a trauma és a magyarokat ért valós sérelmek vissza-visszatérő elemzését, hangoztatását lehet unni, de megütközni rajta, kifogásolni vagy irredentizmusnak nevezni értelmetlen és nem is túl elegáns. Hiszen Trianonnak még jó néhány ma is élő, aktuális következménye van. A békeszerződés nem csupán a magyar nemzeti eszmére és az egykori magyar birodalmiság feltámasztására irányuló illúziókra(?) mért súlyos csapást,³⁰ megemészthetetlen sokkot jelentve mind az akkori politikai és kulturális elitek, mind a közvélemény számára, hanem az etnikai elv alkalmazásának szempontjából is igazságtalan és durva volt.³¹ Az érzelmeket tovább táplálja a szomszédos államokba került magyar közösségek rapszodikusán változó helyzete (amely a teljes jogfosztottságtól a demokratikus viszonyokig terjed),³² és míg a magyar nemzetiségi politika következményeit az utódállamok 1920 óta – úgymond – sikeresen „orvosolták”, a határon túli magyar közösségek azóta is folyamatosan zsugorodnak, hosszabb távon pedig eltűnésük komor perspektívája rajzolódik ki előttünk.³³

29. Harmadik Trianon előtt... *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 1. sz. 52–57. p.

30. Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004, 121–158. p.

31. És ez még akkor is így van, ha nem az utolsó (1910-es) magyarországi népszámlálás adataiból indulunk ki, hanem az utódállamok két világháború közötti statisztikáiból. A magyar veszteségtudat érzékeléséhez egyúttal az összes szomszédos országhoz – azaz a Csehszlovákiához, Nagy-Romániához, a délszláv államhoz és Ausztriához – került területek nagyságát, az ott élő magyarok számát és további sorsukat is figyelembe kell venni.

32. A szomszédos államokhoz került magyar kisebbségi közösségek történetének kiváló összefoglalását lásd Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.

33. A trianoni traumával kapcsolatban röviden lásd Kollai István: Egy békeszerződés pszichológiája és uő: A revízió revíziója. In uő (szerk.): *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2008, 130–143. és 159–170. p.

Akármennyire berzenkedik is tehát Roman Holec a „magyar optika” alkalmazásától, ha objektív módon akarja megítélni a kérdést, nem kerülheti el, hogy mindezt figyelembe vegye. Azaz hogy magyar szemmel is nézze Trianont, mint ahogy természetesen magyar oldalon is elengedhetetlen a „szlovák” vagy „román optika” használata.

Noha mind a *Trianoni Szemle*, mind pedig a *Nagy Magyarország* számos olyan témát is felvet, amelyek korábban el voltak hanyagolva (ide tartozik például a Székely Hadosztály kérdése), így a két lap hiánypótló tevékenységet is végez, mindazonáltal az általuk képviselt szellemiség – az én véleményem szerint is – inkább visszalépésnek tekinthető a magyar történetírás egy korábbi stádiumába. Cikkeik egy részére jellemző a romantikus, „nemzetépítő” történetírást idéző etnocentrizmus, a tendenciózusság, amikor a szerző eleve saját prekonceptiójához keresi a megfelelő érveket és bizonyítékokat, valamint a források és a szakirodalom szakszerűtlen megválogatása és kezelése. Mindez végeredményben éppen oda vezet, amit a két folyóirat szerkesztői és egyes szerzői olyan nagy hévvel ostromoznak a szomszédos országok történezeinél – egy behatárolt, nemzeti látószögű, mítoszokkal és féligazságokkal operáló történetíráshoz. A határozottan megfogalmazott, egyértelmű és a magyarokra nézve pozitív kicsengésű narratívák kétségkívül vonzóbbak és emészthetőbbek az olvasók számára, mint az ellentmondásokat boncolgató, önkritikus történetek, és jobban is szolgálják a közösség nemzeti alapon való építését, ám mindez a korábbi időszakok történetírására volt jellemző, szakmai szemmel pedig ma már tarthatatlan. Ami a társadalmi hatást illeti: igaz, hogy a „magyar igazság” egyoldalú hirdetése adott esetben valóban táptalaját szolgálhat a nacionalista érzelmeknek, különösen a történelemben kevésbé (vagy egyáltalán nem) járatos közönség esetében, ám ezt sem érdemes eltúlozni. Ideológiai bunkósbotok vagy ingerült reakciók helyett inkább józan érvekkel és szakmai alapon kell válaszolni, még akkor is, ha ez gyakran fárasztó és hosszadalmas.

Roman Holec a *Trianoni Szemle*, de különösen a *Nagy Magyarország* cikkeit elemezve egy másik érdekes kérdést is felvet. Demmel József írásaival kapcsolatban felrója az egyébként általa is tehetségesnek tartott szerzőnek, hogy „mérlegelnie kellett volna, hova küldi a szövegét” és hogy „hagyta magát kihasználni”, amivel „legitimálta” a lap tudományosságát, beleértve az összes benne megjelent „badarságot” is.³⁴ A szlovák történész e véleményét Magyarországon is sokan osztják, akik szintén úgy látják, hogy egy magára adó történésznek jobban meg kellene gondolnia, hol publikál – és hol nem. Számos esetben valóban jogos az az aggodalom, hogy ha szakmailag megfelelő írások gyenge színvonalúak mellett jelennek meg, az előbbieket akaratlanul is „legitimálják” az utóbbiakat. Erre több példát találni mind a *Nagy Magyarországnak*, mind a *Trianoni Szemlének*, ahol tisztességes munkák mellett zavaros eszmefuttatásokat és összeesküvés-elméleteket is találunk, ez pedig igencsak összezavarhatja az olvasót. Ugyanakkor, ha megnézzük Demmel József (vagy például Gergely Jenő és Jeszenszky Géza) egyéb munkáit, rögtön reálisan meg tudjuk ítélni az adott történész teljesítményét, a publikálás mögött pedig olyan szerzői megfontolás is húzódhat, amely szerint nem árt, ha egy téma kapcsán egy adott lap hasábjain esetleg más szemlélet is meg-

34. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 122. p.

jelenik. Ez ugyanis hozzájárulhat a szakmai vitához (a hangsúly itt a *szakmain* van), igaz, hála a nem túl fejlett magyarországi vitakultúrának, a szakmaiságot sajnos gyakran háttérbe szorítja a személyeskedés és a vitapartner ízléstelen (nemegyszer politikai) megbélyegzése, meglehetősen megnehezítve a kulturált eszmecsere kibontakozását, amire pedig olyan nagy szüksége volna a mai magyar társadalomnak.

A történelmi Magyarország felbomlása és annak magyar értelmezése a tárgya Roman Holec írása befejező részének. Ahhoz, hogy a magyar–szlovák nézetkülönbséget e kérdésben megértsük, ismét tudatosítanunk kell, hogy „magyar” és „szlovák szemmel” nézve más és más Magyarország esett szét 1918–19 fordulóján. Nem csupán a dualizmus értékelése különbözik magyar és szlovák nézőpontból, de még a felbomlás módja sem egyezik a két megközelítésben. Mindezt a statisztikai adatok is befolyásolják. A Monarchia utódállamaiban – így Csehszlovákiában is – az utolsó magyarországi népszámlálás adatait nemcsak a béketárgyalások során tekintették hamisnak, hanem ma is megkérdőjelezi azokat, csakúgy, mint a magyarok a későbbi csehszlovák, román stb. adatokat. Ennek az oka abban rejlik, hogy mindkét fél – egy másik szlovák történész, Miroslav Michela szavait idézve – a nemzetiségi statisztikákat „a politikai legitimáció tárgyának és eszközeinek”³⁵ tartotta (és tartja mindmáig), így rájuk hivatkozva lehet többé-kevésbé igazságosnak vagy igazságtalannak tekinteni a trianoni határokat. Roman Holec a magyar gyakorlatban – az 1910-es népszámlálás kritikátlan elfogadásában és az 1918 utáni csehszlovák adatok megkérdőjelezésében – újfent a „kettős mérce” alkalmazását látja.³⁶ Szerinte az 1910-es népszámlálás eredményeit egyrészt a tényleges magyarosító politika, másrészt a „statisztikai magyarosítás” (azaz a népszámlálás tendenciózus adatfelvétele) torzíja el; igaz, azt is megjegyzi, hogy az 1919-ben és 1921-ben végrehajtott csehszlovákiai népszámlálásokat sem lehet teljesen objektívnek tekinteni. Az 1910-es magyar adatokra vonatkozó fenntartások részben valóban jogosnak tűnnek,³⁷ ám nehéz azokat a későbbi csehszlovák statisztikákkal helyettesíteni, hiszen ezek pontossága legalább ennyire kétséges. És ez nemcsak a háborút közvetlenül követő népszámlálások adataira, hanem az 1930-as, Holec által „valóban megbízhatónak tartott”³⁸ statisztikára is érvényes. A Csehszlovákiához került városokban élő magyarok számának nagymértékű megcsappanását ugyanis nem lehet csak a „statisztikai magyarok” visszaszlovákosodásával (vagy identitásváltással) magyarázni, megtoldva a felső-magyarországi területekről elmenekült több mint 100 000 magyarral. Mert ha igaz lenne, amit Holec a kassai lakosság nemzetiségi összetételének változásaival kapcsolatban sugall,³⁹ vagyis hogy Kassa valójában sokkal inkább volt tekinthető

35. Michela, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921*. Bratislava, Kalligram, 2009, 87. p.

36. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 124. p.

37. Az 1910-es magyarországi népszámlálással – és annak román kritikájával – kapcsolatban lásd Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolatos részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. In uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998, 11–15. p.

38. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 128. p.

39. Uo. 128–129. p.

(cseh)szlovák, mintsem magyar városnak, akkor mi a magyarázat azokra a választási eredményekre, amelyeket Kassán és más – papíron – meggyőző csehszlovák többséggel bíró városokban még az 1930-as években is elértek a magyar pártok?⁴⁰

Itt Holec egy egyelőre meglehetősen elhanyagolt, ám annál izgalmasabb témát is érint: az identitás és identitásváltás kérdését. Az 1918 végéig Felső-Magyarországon, majd Csehszlovákiában élő több százezres népesség „színeváltozásai” továbbra is a két történetírás senki földjét képezik. Azokra az emberekre, akik 1918-ig a magyar állameszme hatására és/vagy nyomására magyarrá váltak (legalább „statisztikai értelemben”), majd az impériumváltást követően, az új körülményekhez alkalmazkodva identitást váltottak, továbbá a magyarsághoz való kötődésüket megtartókra (ez utóbbiakat a szlovák és cseh terminológiában „magyarónoknak” nevezik) mindkét nemzet-eszme igényt formált és formál, ám a „nemzeti” történetírások mégsem tudnak velük nagyon mit kezdeni. E szürke zóna alapos – és nem lehet eléggé hangsúlyozni: *elfogulatlan* – vizsgálata sok kérdésre választ adhatna, nemcsak a 19–20. századi nemzet- és államépítés gyakorlatával, hanem a nemzeti identitás ki- és átalakulásaival kapcsolatban is.⁴¹ A kutatásnak elsősorban helyi szintre kellene irányulnia, figyelembe véve az egyes közösségek identitásának létrejöttét, változásait (a felekezeti kötődések helyét és szerepét, a nemzeti identitás fejlődését, a hungarustudat meglétét, majd felváltását modern magyar vagy szlovák nemzeti identitással stb.), és természetesen elkerülve a mai, modern nemzeti identitás visszavetítésének csapdáját is.

A vitatott jellegű ország sorsának 1918–19-es alakulása sem kevésbé vitatott. Roman Holec cikkéből – csakúgy, mint abból a recenziójából, amelyet korábban Romsics Ignác *A trianoni békeszerződés* című könyvének szlovák kiadásáról írt⁴² – jól kive-

40. Noha az 1930-as népszámlálás szerint Kassán a 20%-ot sem érte el a magyarok aránya, Zdeněk Kárník cseh történész szerint a város lakosságának „körülbelül felét magyarok vagy magyarónok alkották. Ezt bizonyította az a körülmény is, hogy a Kassa-város választókerületben még 1935-ben is a magyar vagy magyarón Országos Keresztényszocialista Párt volt a messze legerősebb politikai párt (a választók 30,36%-ával), miközben további magyar szavazatokat rejtett a második legerősebb párt, a Csehszlovákia Kommunista Pártja szavazatainak nagy többsége (a szavazatok összesen 18,75%-ával)”. Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. III. Praha, Libri, 2003, 136. p. Milan Zemko szlovák történész „statisztikai szlovákokról” ír, azaz többnyire elmagyarosodott szlovákokról, akik az impériumváltást követően is megtartották magyar kötődéseiket, még ha a népszámlálások szlovákként rögzítették is őket. Lásd Zemko, Milan: *Voličstvo strán národnostných menšín a komunistické strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky*. In Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava, VEDA – Vydavateľstvo SAV, 2004, 181–182. p. Lásd még Czoch Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In uő: *„A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, Kalligram, 2009, 149–164. p.

41. Ezzel kapcsolatban lásd Holec, Roman: A Trianon-diskurzus a szlovák szépirodalomban. *Limes*, 23. évf. (2010) 4. sz. 35–36. p.; valamint Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kaszai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

42. Holec, Roman: Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006. 240. s. *Historický časopis*, 55. évf. (2007) 2. sz. 367–370. p.

hető a szlovák álláspont a történelmi Magyarország felbomlásáról, amelyet most szembe helyez a magyar véleményekkel. Írása végén Holec már jobban differenciál, mint az elején, hiszen élesen megkülönbözteti egymástól a magyar történetíráson belüli különféle szemléleteket megjelenítő kiadványokat – jelen esetben Ablonczy Balázs, Zeidler Miklós, Romsics Ignác, illetve Popély Gyula munkáit.⁴³ Míg a két előbbire csak egy rövid elismerő megjegyzés erejéig tér ki, Romsics és Popély könyveivel részletesebben foglalkozik. Popély Gyula munkáját tendenciózusnak nevezi, mivel – egyebek közt – a szerző nem tér ki a háború előtti Magyarország viszonyaira, és Trianont végeredményben csak a „cseh imperializmus, a cseh aspirációk és a cseh emigráció aknamunkája eredményének” tekinti.⁴⁴ Bár Romsics könyvéről jóval pozitívabb a véleménye, még nála is kevesli az önreflexiót és kifogásolja a külső tényezők hangsúlyozását.

Még ha Roman Holec és Popély Gyula álláspontja valóban összeegyeztethetetlennek tűnik is, ám a szlovák történész és Romsics Ignác véleménye között tulajdonképpen alig van különbség – az inkább az egyes körülmények súlyának eltérő megítélésében ragadható meg. Holec – a szlovák felfogással összhangban – az összeomlás belső okait, főképp pedig a magyarországi nemzetiségi kérdést és a társadalom általános válságát hangsúlyozza, amelyet a dualizmus kori magyar elitek nem tudtak megoldani, és ami végül a háborús vereséggel együtt szétfeszítette az országot. Ezzel szemben Romsics – és a „kritikai iskola” – elsősorban a világháborús vereség szerepét emeli ki, különösen ami Magyarország felbomlásának módját illeti. A kritikai szemléletet osztó magyar történészek között ugyan vannak árnyalatnyi különbségek az Osztrák–Magyar Monarchia (és azon belül a történelmi Magyarország) jövőjét illetően, de abban nagyjából konszenzus van, hogy Magyarország abban a formában, amelyben 1914-ben belépett a háborúba (azaz a *centralizált magyar nemzetállam* formájában), nem maradhatott volna fenn napjainkig. A nemzetiségi kérdést ezek a történészek is az ország rendkívül súlyos problémájának tekintik, amely azonban akkor, a 20. század elején, önmagában még nem lett volna képes szétzilálni az állami kereteket. Ám a világháború katalizálta a nemzetiségi törekvéseket – meghozva nekik a szükséges nagyhatalmi támogatást is –, és meghatározta az ország felbomlásának, az új határok kijelölésének a körülményeit, mégpedig egyértelműen a magyarok rovására.

Roman Holec sugalmazásával ellentétben viszont Romsics Ignác nem állítja, hogy Magyarország nem magyar népcsoportjai (vagyis azok elitjei) azonosultak volna Magyarországgal, sem azt, hogy a korabeli társadalomban minden rendben lett volna, vagy hogy Magyarországot csupán a világháború és a nagyhatalmi döntés osztotta volna fel. Romsics *A trianoni békeszerződésben* is vázolja a nemzetiségi kérdést, Magyarország huszadik századi történetét bemutató alapművében pedig a dualista Magyarország társadalmának öt legfontosabb feszültségforrása között említi. Megállapítja, hogy a többitől eltérően a „nem magyar népek politikai aspirációi magá-

43. Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. *Kommentár*, 2. évf. (2007) 4. sz. 57–67. p.; Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005. 132–161. p.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.; Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006.; Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló, 2010.

44. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 131. p.

nak a történeti magyar államnak a létét veszélyeztették”, majd azt is bemutatja, miképp nem sikerült ezzel a problémával megbirkózni a magyar politikai elitnek.⁴⁵ Azt sem mondja Romsics, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségi politikája jobb lett volna a csehszlovákiainál, az viszont munkáiból (továbbá a téma többi szakértőjének írásaiból) csakugyan kiolvasható, hogy a Károlyi-kormányzat kétségbeesett – és elkésett – próbálkozásai Magyarország demokratizálására és a nemzetiségi autonómiák tervezetei vagy akár a korrektebb (azaz az etnikai elvnek jobban megfelelő, továbbá nem szinte csak a szomszédos államok, hanem Magyarország érdekeit is figyelembe vevő) államhatárok méltányosabb helyzetet teremthettek volna. Egy kölcsönösen elfogadható kompromisszumokon alapuló béke bizonyára jobban szolgálta volna a régió stabilitását is, ám úgy látszik, hogy az egyes nemzeti elitek számára a kompromisszum nem volt elfogadható, csak a vesztes (jelen esetben a magyarok) pozíciójából, míg a győzteséből mindenki diktálni akart. Ez azonban tartós rendezés helyett törvényszerűen csak egy „hosszúra nyúlt fegyverszünethez” vezethetett. Ennek tükrében pedig nemcsak a valóban komoly problémákkal küszködő történelmi Magyarország, hanem a demokratikus Csehszlovákia vagy a kevésbé demokratikus Nagy-Románia (az állandó belső válságoktól gyötört Jugoszláviáról nem is beszélve) is joggal tekinthető „beteg embernek”, hiába rója fel Holec ezt a megfogalmazást Janek Istvánnak cikke másik helyén.⁴⁶ Hiszen Csehszlovákia ugyanabban a betegségben szenvedett, mint néhány évtizeddel korábban Magyarország, jöllehet a betegség mértéke és kezelésének módja nem tekinthető azonosnak (Csehszlovákia javára). Végeredményben a Csehszlovák Köztársaság – a dualista Magyarországhoz hasonlóan – sem tudta megtalálni a helyzetének (a nemzetiségek arányának és fejlettségének, a társadalmi feszültségeknek, a külpolitikai körülményeknek stb.) megfelelő helyes nemzetiségi politikát.

A határookra vonatkozó szlovák álláspontot is jól szemlélteti Holec már említett recenziója, ahol a szerző megállapítja, hogy a „határok sohasem lehetnek, nem voltak és nem lesznek igazságosak”.⁴⁷ A magyar válasz viszont erre rendszerint az, hogy ez igaz, de lehettek volna *igazságosabbak*, különösen, ha a nemzeti önrendelkezés nevében jelölik ki azokat, és egy igazságos, tartósnak szánt rendezést alapoznak rájuk. Ha az egyoldalú, csak „számunkra igazságos” megoldásokból indulunk ki, és nem törekszünk a fentebb említett, kölcsönösen elfogadható kompromisszumokra, akkor elkerülhetetlenül bent rekedünk az erőpolitika logikájában, amikor a vesztes fél csak arra vár, hogy az erőviszonyok megváltozzanak és visszavághasson...

És ha már Roman Holec javaslatokat is megfogalmaz a trianoni kérdéskör kapcsán (a háború alatti magyarországi parlamenti vitáknak, a magyar háborús terveknek és a *Borsszem Jankó* arrogáns és antiszemita cikkeinek tanulmányozását ajánlja a nemzeti-ségi problémát mellőző történészek figyelmébe), akkor – a kölcsönösség jegyében – végül én is felvetnék néhány érdekes témát a szlovák kollégáknak. Mégpedig a határok kérdésének alaposabb kutatását (vajon melyik határvonal tükrözte jobban az etnikai

45. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999, 68., 82–86. p.

46. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 111. p.

47. Holec, Roman: *Romsics...* i. m. 369. p. (42. jz.).

viszonyokat, az 1920-as vagy az 1938-as bécsi döntés határvonala?); a kollektív felelősség és büntetés kérdését (egy olyan közösség esetében, amelyet megkérdése nélkül és akarata ellenére csatoltak el országától, ideértve Esterházy János perét is); az utódállamok (nem csak Csehszlovákia) kisebbségi politikájának összehasonlító és kritikai vizsgálatát; a szlovák politikusok nézeteit és azok alakulását 1918 előtt és után,⁴⁸ valamint azt, hogy a szomszédos nemzetek elitjei és területszerző mohóságuk milyen szerepet játszottak annak a magyarországi demokratikus kísérletnek az ellehetetlenülésében, amellyel pedig jóval nagyobb eséllyel ki tudtak volna egyezni, mint a Tanácsköztársasággal vagy a nyíltan revíziót hirdető, az irredentizmusból legitimitációt merítő keresztény-konzervatív kurzussal. Jó lenne, ha ezeket a témákat a magyar és szlovák történészek a jövőben őszintén, szakmai alapon meg tudnák vitatni, beleértve természetesen a Roman Holec által felvetett többi témát is, csakúgy, mint például a szlovákiai *História* folyóirat magyar-szlovák történelemmel foglalkozó 2009/1–2. számának érdekes cikkeit. Végül – mivel a nemzeti narratívák egymáshoz közelítése továbbra is meglehetősen elhúzódozó folyamatnak ígérkezik – érdemes lenne közben más irányokba is tapogatózni. Rendkívül ígéretesnek tűnik például a mikrotörténeti megközelítés alkalmazása, amely során mintegy a nemzeti szint alá merülve – azaz minimalizálva a nemzeti optika torzításait – lehet megvizsgálni egy-egy jelenséget, illetve azok a projektek, amelyek magyar és szlovák (román, cseh, lengyel stb.) kutatók valódi együttműködésére, közös munkájára épülnek.⁴⁹

Roman Holec írása jó pár dologra rámutat az utóbbi időszak magyar történetírása kapcsán, észrevételei minden esetben megfontolásra érdemesek. Világosan látszik, hogy érdeklődéssel figyeli a magyar történetírást és közbeszédet – már abból is, hogy vette a fáradságot és ennyi szövegen átrágtta magát. Állításainak alátámasztására számos konkrét példát is felhoz, amelyeket egyúttal interpretál, értékel és kontextusba is helyez. Igaz, úgy tűnik, hogy néhány részlet elkerülte a figyelmét, néhányat rosszul értelmezett, és az összefüggéseket sem mindig sikerült úgy kibogoznia, hogy a belőlük kirajzolódó valóságot pontosan megragadhassa. Időnként pedig Holec sem kerüli el a „nemzeti” (esetében a szlovák) nézőpont alkalmazását. Ám az, hogy a magyar historiográfiának állított tükrében néha nem teljesen ismerünk magunkra, és helyenként mint ha kissé homályos lenne a látvány, még nem jelenti azt, hogy a tükör teljesen torz lenne. A lényeg jól kivehető belőle: a felvetett kérdésekről nemcsak érdemes, hanem muszáj is beszélni, magyar-szlovák és magyar-magyar vonatkozásban egyaránt. Ezért hasznos alaposan megvizsgálni egy ilyen tükörképet, hiszen a megfelelő önismerethez elengedhetetlen, hogy néha kívülről, más szemével lássuk saját magunkat.

48. Ehhez jó mintául szolgálhat Bárdi Nándor és Wéber Péter kiváló tanulmánya: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 11. évf. (1998) 4. sz. 243–256. p.

49. Érdemes itt legalább megemlíteni a Közép-európai Egyetemen (CEU) zajló ilyen jellegű munkát vagy a Nemzetközi Visegrádi Alap támogatásával megvalósuló (és tervezett) projekteket, például az ELTE-n. De lásd még a 2010. június 24–25-én, Érsekújváron megrendezett, *Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010* nevet viselő szlovák-magyar konferencia előadásainak nagy részét a *Limes* 23. évf. (2010) 4. és 24. évf. (2011) 1. számában (különösen Vörös László, Kovács Éva, Štefan Šutaj, Dagmar Kusá és Miroslav Michela írásait).